

Institutional–Structural Contexts and Value–Cultural Consequences of Modernism in the Formation of Social Indifference: A Qualitative Study in Three Districts of Tehran

Raha Heydari¹, Tahmineh Shaverdi^{1*}, Mohamad Mehdi Labibi²

1. Department of Sociology, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

2. Department of Sociology, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

ABSTRACT

Received: 10 Jun 2026

Accepted: 10 Oct 2026

First Available: 11 Oct 2026

Final Publication: 23 Jul 2027

Keywords

Social indifference; Modernism;
Thematic analysis; Institutional
inefficiency; Social capital;
Consumerism; Tehran.

This study aimed to explore the institutional–structural contexts and value–cultural consequences of modernism contributing to social indifference and to explain variations in its patterns across Districts 3, 6, and 16 of Tehran. This qualitative study employed thematic analysis based on Braun and Clarke's six-phase framework. Data were collected through 15 in-depth semi-structured interviews with experts, university academics, researchers, and individuals knowledgeable about social issues residing in Districts 3, 6, and 16 of Tehran. Participants were purposively selected until theoretical saturation was achieved. Following transcription, the interviews were analyzed through open, axial, and selective coding. Trustworthiness was enhanced through member checking and inter-coder agreement. The inter-coder Cohen's kappa coefficient of 0.85 indicated a high level of coding agreement. The thematic analysis demonstrated that social indifference emerged through the interaction of two major mechanisms: institutional–structural conditions and the value–cultural consequences of modernism. Institutionally, inefficiency of formal institutions, erosion of social capital, and perceived injustice reduced interpersonal and institutional trust, perceived efficacy, and motivation for collective participation. Culturally, excessive individualism and anomie, instrumental rationality and calculative orientations, desacralization and spiritual disengagement, and consumerism and materialism shifted priorities toward personal interests and weakened sensitivity to collective concerns. Cross-district comparison revealed distinct configurations: institutional inefficiency and desacralization were more prominent in District 3; consumerism, excessive individualism, and weakened social capital characterized District 6; whereas perceived injustice, relative deprivation, and institutional inefficiency were particularly salient in District 16. Social indifference in Tehran is a multidimensional phenomenon generated by the interaction between institutional weaknesses and modern value transformations. Effective responses therefore require context-sensitive and district-specific interventions that strengthen institutional accountability and effectiveness, reduce inequalities in urban service distribution, rebuild social capital, and reinforce norms of civic responsibility, solidarity, and collective participation.

How to cite:

Heydari, R., Shaverdi, T., & Labibi, M. M. (2027). Institutional–Structural Contexts and Value–Cultural Consequences of Modernism in the Formation of Social Indifference: A Qualitative Study in Three Districts of Tehran. *Study and Innovation in Education and Development*, 7(3), 1-26.

* Corresponding Author:

Tahmineh Shaverdi

E-mail: shaverdi@iau.ac.ir

© 2027 the authors. Published by Institute for Knowledge, Development, and Research.

This is an open access article under the terms of the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) License.

EXTENDED ABSTRACT**INTRODUCTION**

Social indifference has emerged as a significant sociological concern in contemporary urban societies because it affects civic participation, social solidarity, interpersonal trust, and citizens' sense of responsibility toward collective affairs. Rather than representing merely an individual psychological disposition, social indifference can be understood as a socially embedded condition in which individuals become less responsive to public problems, the needs of others, community participation, and shared social responsibilities. Previous studies in Iran have shown that social indifference is associated with weakened social trust, a sense of powerlessness, declining participation, individualism, and the erosion of social bonds (1, 2). This phenomenon becomes particularly important in metropolitan environments, where social heterogeneity, economic competition, unequal access to resources, high mobility, and impersonal relationships coexist with expanding opportunities for communication and social participation. In such settings, individuals may become increasingly connected to broader networks while simultaneously experiencing weaker neighborhood ties and a diminished sense of belonging to local communities. Studies on social indifference among students and urban populations have similarly suggested that declining social responsibility and reduced sensitivity to collective issues are closely connected to broader institutional and cultural conditions (3, 4). Therefore, understanding social indifference requires attention not only to personal attitudes but also to the structural and cultural transformations associated with modern urban life.

Modernism, as the cultural and value-oriented dimension of modernity, has substantially transformed patterns of identity, social interaction, consumption, authority, and individual choice. Greater emphasis on autonomy, self-realization, personal preference, and reflexive identity formation can produce positive outcomes by expanding individual freedom and weakening rigid traditional constraints. However, under conditions of institutional weakness and uneven development, these same transformations may also intensify alienation, excessive individualism, and withdrawal from collective life. Studies of modernism and alienation in post-revolutionary Iran have suggested that when modern aspirations develop faster than institutional capacities and social opportunities, individuals may experience tensions between expectations and lived realities (5, 6). Research on urban youth has likewise indicated that modernism is reflected in changing lifestyles, values, and orientations toward individuality within urban culture (7). Accordingly, modernism should

not be treated simply as an abstract cultural phenomenon; rather, it is manifested in everyday decisions concerning consumption, relationships, civic participation, responsibility, and the relative priority assigned to personal versus collective interests.

One of the most consequential dimensions of these changes is the rise of consumer culture and the growing association between social identity and material acquisition. In consumer societies, consumption increasingly functions not only to satisfy material needs but also to communicate identity, status, and lifestyle. Featherstone argues that late-modern consumer culture blurs the boundaries between need, identity, distinction, and symbolic consumption (8). Similarly, the cultural logic of late capitalism intensifies the role of commodification, representation, and market values in shaping everyday life (9). When economic success and material achievement become dominant indicators of social worth, collective commitments may lose relative importance. Individuals may begin to assess participation and helping behavior through calculations of personal benefit, cost, and risk. Media systems can reinforce this orientation by repeatedly presenting particular forms of consumption and material success as desirable and socially prestigious (11). At the same time, postmodern cultural globalization contributes to value pluralization and the weakening of some common normative frameworks, creating both opportunities for tolerance and risks of fragmentation and relativism (10). These cultural conditions may influence the extent to which individuals continue to perceive collective responsibility as morally binding.

Social indifference is also shaped by transformations in family systems, educational institutions, and socialization processes. Cultural values are transmitted and reproduced through family relations, schools, communities, and civic institutions, and changes in these structures can alter the meaning of responsibility and belonging (12). If traditional forms of solidarity weaken without being replaced by effective civic institutions and participatory norms, individuals may become increasingly oriented toward private concerns. Education therefore plays a critical role in cultivating social values, responsibility, tolerance, and active citizenship. Recent studies have emphasized the importance of teaching civic responsibility and social values as part of broader citizenship education (13). Likewise, the internalization of tolerance in multicultural educational environments has been identified as an important strategy for preventing social conflict and strengthening social coexistence (14). The integration of multicultural values into educational curricula can also contribute to respect, social responsibility, and cooperative behavior (15). These findings suggest that

social indifference is partly determined by the strength or weakness of institutions that cultivate collective responsibility.

Contemporary digital environments further complicate these processes. Social media platforms have transformed the boundaries between public and private life and have created new forms of identity, interaction, and citizenship. Iranian digital natives increasingly construct cultural identity and social participation through networked environments, and social media use is closely connected to changing cultural values and forms of digital citizenship (16). Digital spaces can increase awareness of public issues and facilitate participation, but they can also produce fragmented attention, superficial engagement, and repeated exposure to crises without corresponding action. Thus, contemporary social indifference may be reproduced both offline and online, particularly when exposure to social problems becomes routine but does not generate meaningful opportunities for intervention.

Historical evidence further demonstrates that social indifference is not exclusively a modern phenomenon, although its forms and causes vary across periods. Research on the theoretical foundations of social indifference in the Seljuk period indicates that social withdrawal and reduced sensitivity toward collective concerns can also emerge under historical conditions shaped by political, institutional, and cultural circumstances (17). What distinguishes the modern context is the interaction of institutional inefficiency, urban inequality, individualization, consumerism, pluralization of values, and weakened local ties. Therefore, social indifference in a metropolis such as Tehran should be examined as a multidimensional outcome of both structural and cultural transformations. The present study was conducted to explore the institutional–structural contexts and value–cultural consequences of modernism in the formation of social indifference and to explain variations in this phenomenon across Districts 3, 6, and 16 of Tehran.

METHODS AND MATERIALS

This qualitative study employed thematic analysis based on Braun and Clarke's six-phase procedure. The study population consisted of experts, university academics, social researchers, public officials, and other individuals knowledgeable about social issues who resided in Districts 3, 6, and 16 of Tehran. Participants were selected through purposive sampling according to predefined criteria, including residence in one of the three selected districts, sufficient familiarity with the social context of the area, demographic diversity, a minimum period of residence in the district, and willingness to participate in an in-depth interview. Sampling continued until theoretical saturation was reached after 15 interviews.

Data were collected through in-depth semi-structured interviews. The interview guide consisted of three broad sections. The first section addressed general experiences of metropolitan life and participants' perceptions of social change. The second explored dimensions associated with modernism, including individualism, instrumental rationality, consumerism, materialism, weakening of traditional beliefs, mistrust, and value pluralization. The third focused directly on participants' experiences and interpretations of social indifference, civic withdrawal, helping behavior, and participation in collective affairs. Interviews lasted approximately 45–60 minutes and were audio-recorded with informed consent.

All interviews were transcribed verbatim and analyzed through an iterative coding process. The analysis included familiarization with the data, generation of initial codes, identification of preliminary categories, development of subthemes and major themes, review and refinement of themes, and preparation of the final thematic structure. Coding proceeded through open, axial, and selective stages. The credibility of the analysis was enhanced through member checking and independent intercoder review. Intercoder agreement was assessed using Cohen's kappa, which reached 0.85 and indicated a high level of agreement. Ethical procedures included voluntary participation, informed consent, confidentiality, anonymity, explanation of research objectives, and the right to withdraw at any stage.

FINDINGS

The thematic analysis yielded two major themes, seven subthemes, and 21 conceptual codes. The first major theme was labeled institutional–structural contexts of social indifference and consisted of three subthemes: inefficiency of formal institutions, weakening of social capital, and perceived injustice. The second major theme was labeled value–cultural consequences of modernism and included four subthemes: excessive individualism and anomie, instrumental rationality and calculative orientation, desacralization and spiritual disengagement, and consumerism and materialism.

The first structural subtheme, inefficiency of formal institutions, reflected participants' perceptions that public institutions were insufficiently responsive to citizens' demands and that civic participation frequently failed to produce meaningful outcomes. Participants referred to lack of accountability, limited effectiveness of voting or formal complaints, and weak enforcement of regulations. Repeated experiences of ineffectiveness appeared to reduce motivation for participation and contributed to a sense that collective action was unlikely to produce change.

The second structural subtheme, weakening of social capital, involved declining interpersonal trust, reduced neighborhood interaction, weakened solidarity, and lower levels of civic cooperation. Participants described limited familiarity with neighbors, reduced willingness to participate in community initiatives, and a broader sense that social relationships had become more fragmented. These experiences contributed to a decline in perceived obligation toward others and weakened commitment to collective well-being.

The third structural subtheme, perceived injustice, was especially prominent among participants from District 16. Participants frequently referred to unequal distribution of urban services, class differences, disparities in access to facilities, and relative deprivation. These conditions generated frustration and reinforced the perception that efforts to demand change were ineffective. Perceived inequality therefore functioned not only as an economic issue but also as a mechanism that weakened trust and participation.

Within the value–cultural theme, excessive individualism and anomie were reflected in the growing prioritization of personal interests over collective responsibilities. Participants described a shift from “we” toward “I,” with personal life increasingly viewed as separate from community concerns. Instrumental rationality was expressed through cost–benefit calculations in social interaction, including decisions about whether helping or participating would involve personal risk, inconvenience, or insufficient benefit.

Desacralization and spiritual disengagement were reflected in the perceived weakening of shared religious and moral frameworks that had previously encouraged altruism, mutual assistance, and social obligation. Participants also described growing value relativism and uncertainty about common moral standards. Consumerism and materialism constituted another major subtheme. Participants emphasized that financial achievement, acquisition of goods, and competition for a higher standard of living increasingly absorbed attention and energy that might otherwise be directed toward collective concerns.

Cross-district comparison revealed substantial variation in the dominant pattern of social indifference. In District 3, institutional inefficiency, desacralization, and instrumental rationality were more prominent. In District 6, consumerism, excessive individualism, and weakening of social capital were the dominant themes. In District 16, perceived injustice, relative deprivation, and institutional inefficiency were most salient. These differences indicated that social indifference was shaped by the specific socioeconomic and cultural configuration of each district rather than following a uniform metropolitan pattern.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The findings indicate that social indifference in Tehran is best understood as the outcome of an interaction between institutional conditions and changing cultural values. The results do not support a single-factor interpretation. Instead, they show that institutional inefficiency, reduced social capital, and perceived injustice interact with individualism, instrumental rationality, spiritual disengagement, and consumerism to produce different forms of withdrawal from collective life. Social indifference therefore emerges through both external and internal processes: institutions shape citizens' expectations about whether participation is worthwhile, while cultural transformations shape how individuals define responsibility, risk, success, and social obligation.

The prominence of institutional inefficiency suggests that repeated experiences of ineffective participation can generate learned withdrawal. When citizens perceive that voting, complaint, civic involvement, or collective action produces little change, disengagement can become a rational response. At the same time, weakening neighborhood ties and interpersonal trust reduces the relational foundations upon which collective action depends. The findings on perceived injustice further demonstrate that inequality becomes socially consequential when it is interpreted as unfair, persistent, and resistant to change. Under such conditions, participation may be replaced by resignation.

The value-cultural findings complement this structural interpretation. Excessive individualism reduces the symbolic importance of collective responsibility, while instrumental rationality introduces cost-benefit calculation into domains previously governed by moral obligation or solidarity. Desacralization does not necessarily imply that declining religiosity automatically produces indifference; rather, the findings suggest that when older moral frameworks weaken without effective civic alternatives, shared expectations of responsibility can become less stable. Consumerism intensifies this process by directing attention toward personal achievement, material comparison, and private aspirations.

The district-level differences are particularly important because they demonstrate that social indifference is context-dependent. In more advantaged areas, withdrawal may be more closely connected to cultural individualization, secularization, and distrust of institutions. In areas characterized by consumer-oriented lifestyles, competition and weakening neighborhood ties may be more influential. In less advantaged districts, inequality and relative deprivation may play a stronger role. Therefore, city-wide interventions should not assume that the same mechanism operates everywhere.

Overall, the study concludes that social indifference in Tehran is a multidimensional and context-sensitive social phenomenon rooted in the interaction of institutional weakness and value transformation. Reducing social indifference requires simultaneous attention to institutional accountability, equitable urban development, social trust, neighborhood ties, civic education, and the reconstruction of shared norms of responsibility. Policies that focus only on changing individual attitudes without addressing institutional performance and inequality are unlikely to be sufficient. Likewise, structural reforms without attention to cultural and relational dimensions may fail to restore meaningful participation. A comprehensive response should therefore combine institutional reform, place-sensitive social policy, community-level participation, and cultural strategies aimed at strengthening solidarity, responsibility, and civic engagement.

بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی اجتماعی: یک مطالعه کیفی در مناطق سه‌گانه تهران

رها حیدری^{۱*}، تهمینه شاوردی^{۱*}، محمد مهدی لیبی^۲

۱. گروه جامعه‌شناسی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. گروه جامعه‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

چکیده

پژوهش حاضر با هدف واکاوی بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی اجتماعی و تبیین تفاوت الگوهای این پدیده در مناطق ۳، ۶ و ۱۶ تهران انجام شد. این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون براساس الگوی شش مرحله‌ای براون و کلارک انجام شد. داده‌ها از طریق ۱۵ مصاحبه عمیق نیمه‌ساختاریافته با صاحب‌نظران، استادان دانشگاه، پژوهشگران و افراد آگاه به مسائل اجتماعی ساکن مناطق ۳، ۶ و ۱۶ تهران که به‌صورت هدفمند تا دستیابی به اشباع نظری انتخاب شدند، گردآوری شد. داده‌ها پس از پیاده‌سازی مصاحبه‌ها از طریق کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل شدند. اعتبار یافته‌ها با بازبینی مشارکت‌کنندگان و بررسی توافق بین کدگذاران تأیید شد و ضریب کاپای ۰.۸۵ نشان‌دهنده توافق مطلوب کدگذاری بود. تحلیل مضمون نشان داد بی‌تفاوتی اجتماعی از تعامل دو سازوکار عمده شکل می‌گیرد: بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم. در بعد نخست، ناکارآمدی نهادهای رسمی، تضعیف سرمایه اجتماعی و ادراک ناعدالتی با کاهش اعتماد، احساس اثربخشی و انگیزه مشارکت جمعی همراه بود. در بعد دوم، فردگرایی افراطی و آنومی، عقلانیت ابزاری و محاسبه‌گری، تقدس‌زدایی و گسست معنوی، و مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی موجب اولویت یافتن منافع فردی و کاهش حساسیت نسبت به مسائل جمعی شدند. مقایسه مناطق نشان داد در منطقه ۳، ناکارآمدی نهادی و تقدس‌زدایی؛ در منطقه ۶، مصرف‌گرایی، فردگرایی و تضعیف سرمایه اجتماعی؛ و در منطقه ۱۶، ادراک ناعدالتی، محرومیت نسبی و ناکارآمدی نهادی برجستگی بیشتری داشتند. بی‌تفاوتی اجتماعی در تهران پدیده‌ای چندبعدی است که از پیوند ضعف ساختارهای نهادی با تحولات ارزشی مدرنیته شکل می‌گیرد؛ بنابراین، کاهش آن مستلزم سیاست‌گذاری منطقه‌محور، افزایش پاسخ‌گویی و کارآمدی نهادها، کاهش نابرابری در توزیع خدمات، بازسازی سرمایه اجتماعی و تقویت ارزش‌های مسئولیت‌پذیری و مشارکت جمعی است.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۵/۰۳/۲۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۷/۱۸

تاریخ چاپ اولیه: ۱۴۰۵/۰۷/۱۹

تاریخ چاپ نهایی: ۱۴۰۶/۰۵/۰۱

کلیدواژه‌ها

بی‌تفاوتی اجتماعی؛

مدرنیسم؛ تحلیل مضمون؛

ناکارآمدی نهادی؛ سرمایه

اجتماعی؛ مصرف‌گرایی؛

تهران.

شیوه ارجاع دهی:

حیدری، رها، شاوردی، تهمینه، و لیبی، محمد مهدی. (۱۴۰۶). بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی اجتماعی: یک مطالعه کیفی در مناطق سه‌گانه تهران. پژوهش و نوآوری در تربیت و توسعه، ۷(۳)، ۱-۲۶.

نویسنده مسئول:

تهمینه شاوردی

پست الکترونیکی: shaverdi@iau.ac.ir

© ۱۴۰۶ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است.

انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی CC BY-NC 4.0 صورت گرفته است.

بی تفاوتی اجتماعی یکی از مسائل مهم و چندلایه جوامع معاصر است که در سطح فردی، بین فردی و نهادی نمود پیدا می کند و می تواند کیفیت همبستگی اجتماعی، مشارکت مدنی، احساس مسئولیت نسبت به دیگران و اعتماد به ساختارهای عمومی را تحت تأثیر قرار دهد. در معنای جامعه شناختی، بی تفاوتی اجتماعی صرفاً به معنای بی علاقه‌گی شخصی یا کناره‌گیری روان شناختی نیست، بلکه می تواند به وضعیتی اشاره داشته باشد که در آن افراد نسبت به مسائل عمومی، سرنوشت دیگران، آسیب های اجتماعی، مشارکت جمعی و حتی نتایج کنش های خود در فضای اجتماعی حساسیت کمتری نشان می دهند. از این منظر، بی تفاوتی را می توان نوعی فاصله‌گیری از امر جمعی دانست که در نتیجه تعامل مجموعه‌ای از عوامل ساختاری، فرهنگی، اقتصادی و ارزشی شکل می گیرد. پژوهش های انجام شده در ایران نیز نشان داده اند که بی تفاوتی اجتماعی با عواملی چون کاهش اعتماد، احساس بی قدرتی، ضعف مشارکت، فردگرایی، گسست روابط اجتماعی و نارضایتی از عملکرد نهادها ارتباط دارد و به همین دلیل باید آن را نه یک رفتار منفرد، بلکه بخشی از یک فرایند گسترده تر اجتماعی تلقی کرد (1, 2). مطالعه بی تفاوتی در بستر کلان شهرها اهمیت بیشتری پیدا می کند، زیرا محیط های شهری بزرگ، هم زمان محل تمرکز فرصت ها، تنوع فرهنگی، تحرک اجتماعی، نابرابری، رقابت اقتصادی، گسترش روابط غیرشخصی و تجربه های متناقض از تعلق و بیگانگی هستند. در چنین فضایی، شهروندان ممکن است از یک سو در معرض شبکه های ارتباطی گسترده، اطلاعات فراوان و سبک های متنوع زندگی قرار گیرند و از سوی دیگر، پیوندهای عمیق و پایدار خود را با محله، همسایگان، نهادهای اجتماعی و حتی هنجارهای مشترک از دست بدهند. بنابراین، تبیین بی تفاوتی اجتماعی بدون توجه هم زمان به ساختارهای نهادی و تحولات ارزشی ناشی از مدرنیسم، تصویری ناقص از این پدیده ارائه خواهد داد. بررسی های داخلی نیز نشان می دهد که بی تفاوتی اجتماعی در میان گروه های مختلف، از جمله دانشجویان و شهروندان شهری، پدیده ای قابل مشاهده است و با کاهش احساس مسئولیت اجتماعی و ضعف در مشارکت جمعی ارتباط پیدا می کند (3, 4).

مدرنیسم، به عنوان بعد فرهنگی و ارزشی فرایند مدرنیته، الگوهای ادراک، انتخاب، هویت، مصرف و تعامل اجتماعی را دگرگون ساخته است. گسترش عقلانیت فردمحور، تأکید بر خودمختاری شخصی، افزایش اهمیت انتخاب فردی و کاهش اقتدار برخی ساختارهای سنتی از جمله ویژگی هایی هستند که در ادبیات مربوط به تحولات جوامع مدرن مورد توجه قرار گرفته اند. با این حال، این تحولات الزاماً پیامدهای یکنواختی ندارند؛ از یک سو می توانند به افزایش آزادی فردی، انعطاف هویتی و امکان بازاندیشی در الگوهای سنتی منجر شوند و از سوی دیگر، در صورت ضعف نهادهای میانجی و شبکه های اجتماعی، زمینه را برای گسترش فردگرایی افراطی، بیگانگی و کاهش تعهدات جمعی فراهم کنند. برخی مطالعات در ایران نشان داده اند که اشکال خاصی از مدرنیسم در بستر توسعه نامتوازن می تواند با احساس بیگانگی در طبقه متوسط و شکاف میان انتظارات مدرن و ظرفیت های نهادی موجود همراه شود (5, 6). در چنین شرایطی، افراد با ارزش ها و انتظاراتی مواجه اند که از یک سو بر خودتحقق، انتخاب و مصرف تأکید می کنند و از سوی دیگر،

در محیطی قرار دارند که فرصت‌های مشارکت مؤثر، اعتماد نهادی و احساس کنترل بر شرایط اجتماعی ممکن است محدود باشد. این ناهمخوانی میان آرمان‌های مدرن و تجربه روزمره می‌تواند احساس ناکامی، انزوا و کناره‌گیری از حوزه عمومی را تشدید کند. مطالعات مربوط به جوانان و فرهنگ شهری نیز بر این نکته تأکید کرده‌اند که مدرنیسم شهری در میان نسل‌های جدید با تحولات سبک زندگی، نگرش‌های ارزشی و شکل‌های تازه‌ای از فردیت همراه است (7). از این منظر، مدرنیسم نه صرفاً یک تحول فکری یا فرهنگی انتزاعی، بلکه فرایندی است که در روابط روزمره، الگوهای مصرف، درک مسئولیت، شیوه‌های مشارکت و نحوه مواجهه فرد با دیگری بازتاب می‌یابد.

یکی از مهم‌ترین ابعاد این تحول، گسترش فرهنگ مصرفی و پیوند روزافزون هویت اجتماعی با کالاها، سبک زندگی و نشانه‌های مادی است. در رویکردهای مربوط به فرهنگ مصرف، مصرف دیگر فقط پاسخ‌گویی به نیازهای مادی تلقی نمی‌شود، بلکه به ابزاری برای ساختن هویت، تمایز اجتماعی و بازنمایی موقعیت فرد در جامعه تبدیل می‌شود. Featherstone نشان می‌دهد که در فرهنگ مصرفی متأخر، مرز میان نیاز، سبک زندگی، نمایش هویت و ارزش اجتماعی افراد به‌طور فزاینده‌ای در هم تنیده می‌شود (8). در چنین فضایی، ارزش‌های مرتبط با موفقیت فردی، نمایش موقعیت اقتصادی و دستیابی به تجربه‌های مصرفی می‌توانند در مقایسه با ارزش‌های جمعی و مسئولیت‌های اجتماعی اهمیت بیشتری پیدا کنند. منطق فرهنگی سرمایه‌داری متأخر نیز این روند را تشدید می‌کند؛ زیرا زندگی روزمره بیش از پیش در معرض منطق بازار، بازنمایی رسانه‌ای و کالایی‌شدن روابط و هویت قرار می‌گیرد (9). در نتیجه، امکان آن وجود دارد که مشارکت اجتماعی و کنش‌های نوع‌دوستانه از منظر محاسبه سود و زیان شخصی ارزیابی شوند و کنش‌هایی که بازده فردی مشخصی ندارند، کمتر مورد استقبال قرار گیرند. از سوی دیگر، جهانی‌شدن فرهنگی و رشد الگوهای پسامدرن نیز موجب تضعیف برخی روایت‌های کلان و افزایش تکثر ارزشی شده است؛ تکثری که هرچند می‌تواند به تحمل تفاوت‌ها و گسترش انتخاب‌های فردی بینجامد، اما در غیاب چارچوب‌های مشترک هنجاری، ممکن است انسجام ارزشی را کاهش دهد و نوعی نسبی‌گرایی در حوزه اخلاق و تعهد اجتماعی ایجاد کند (10). همچنین، نقش رسانه‌ها در بازتولید فرهنگ مصرفی و جهت‌دهی به خواسته‌ها و ترجیحات افراد اهمیت دارد. رسانه‌های معاصر تنها انتقال‌دهنده اطلاعات نیستند، بلکه می‌توانند در تعریف موفقیت، سبک زندگی مطلوب، ارزش‌های اجتماعی و الگوهای مصرف نقش ایفا کنند؛ از این رو، پیوند میان رسانه، بازار و فرهنگ می‌تواند به تقویت ارزش‌های فردگرایانه و مصرفی کمک کند (11).

تحول در ارزش‌ها و گسترش فردگرایی را باید در ارتباط با تغییرات عمیق‌تر در ساختارهای خانواده، روابط بین‌نسلی و الگوهای فرهنگی نیز بررسی کرد. ساختارهای اجتماعی و نظام‌های خانوادگی به‌طور متقابل بر نگرش‌ها، ارزش‌ها و شیوه‌های کنش افراد اثر می‌گذارند و تغییر در هر یک از این سطوح می‌تواند کیفیت روابط اجتماعی را بازتعریف کند (12). در جوامعی که پیوندهای خانوادگی و محلی در حال تغییر است، انتقال ارزش‌های جمع‌گرا، مسئولیت‌پذیری و همیاری نیز می‌تواند با چالش مواجه شود. در این وضعیت، فرد ممکن است بیش از گذشته در قالب یک کنشگر مستقل تعریف شود و مسئولیت خود را محدود به حوزه خصوصی و منافع نزدیک

بداند. این امر به‌ویژه زمانی اهمیت می‌یابد که نهادهای آموزشی، فرهنگی و مدنی نتوانند ارزش‌های مشارکتی را به شکل مؤثر بازتولید کنند. ادبیات مربوط به آموزش شهروندی بر این تأکید دارد که مسئولیت‌پذیری اجتماعی، رعایت حقوق دیگران، همکاری و حساسیت نسبت به مسائل عمومی، ارزش‌هایی هستند که باید از طریق فرایندهای آموزشی و اجتماعی تقویت شوند (13). در جوامع متکثر، آموزش تحمل و پذیرش تفاوت نیز نقش مهمی در پیشگیری از تعارض و تقویت همزیستی اجتماعی دارد (14). افزون بر این، تلفیق ارزش‌های چندفرهنگی در آموزش می‌تواند به توسعه نگرش‌هایی منجر شود که بر احترام متقابل، مسئولیت اجتماعی و مشارکت تأکید دارند (15). این دیدگاه‌ها نشان می‌دهند که بی‌تفاوتی اجتماعی صرفاً محصول انتخاب‌های فردی نیست، بلکه بازتابی از کیفیت فرایند جامعه‌پذیری، نظام آموزشی، ساختارهای فرهنگی و فرصت‌هایی است که برای یادگیری و تجربه مسئولیت جمعی فراهم می‌شود.

در کنار این تحولات، توسعه فضای دیجیتال و شبکه‌های اجتماعی نیز صورت‌بندی تازه‌ای از مناسبات میان فرد و جامعه ایجاد کرده است. نسل‌های جدید به میزان زیادی در محیط‌هایی اجتماعی می‌شوند که مرز میان فضای خصوصی و عمومی در آن‌ها بازتعریف شده و تعاملات اجتماعی بخشی از ساختارهای دیجیتال شده است. این تغییر می‌تواند فرصت‌هایی برای مشارکت، بیان هویت و شکل‌گیری شبکه‌های جدید فراهم کند، اما هم‌زمان ممکن است نوعی مشارکت سطحی، گزینشی و کوتاه‌مدت را جایگزین برخی اشکال پایدارتر مشارکت اجتماعی کند. مطالعه ایرانیان بومی دیجیتال نشان داده است که شبکه‌های اجتماعی با ارزش‌های فرهنگی و شکل‌گیری شهروندی دیجیتال پیوند دارند و بنابراین، تجربه مدرن شهروندی را نمی‌توان بدون توجه به فضای آنلاین تحلیل کرد (16). در چنین بستری، افراد ممکن است در معرض حجم گسترده‌ای از مسائل اجتماعی، اخبار بحران‌ها، تصاویر خشونت یا نابرابری قرار گیرند. مواجهه مکرر با این حجم اطلاعات می‌تواند از یک سو حساسیت و آگاهی اجتماعی را افزایش دهد و از سوی دیگر، در صورت تداوم و اشباع اطلاعاتی، به عادی‌شدن مسائل و کاهش واکنش عملی منجر شود. این وضعیت به‌ویژه در کلان‌شهرها که تجربه زندگی حضوری و دیجیتال هم‌زمان با فشارهای اقتصادی و زمانی همراه است، می‌تواند شرایط پیچیده‌ای برای شکل‌گیری یا تشدید بی‌تفاوتی ایجاد کند. بنابراین، تحولات ارزشی مدرنیسم باید در پیوند با رسانه‌ای‌شدن زندگی، تغییر سبک‌های ارتباطی، بازتعریف شهروندی و حرکت از شبکه‌های محلی به شبکه‌های گسترده اما گاه کم‌عمق بررسی شود.

با وجود اهمیت عوامل فرهنگی، تقلیل بی‌تفاوتی اجتماعی به فردگرایی یا تغییر ارزش‌ها کافی نیست؛ زیرا کیفیت ساختارهای نهادی نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری نگرش شهروندان نسبت به مشارکت و مسئولیت جمعی دارد. زمانی که افراد تصور کنند مشارکت آنان در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی تأثیر اندکی دارد، مطالباتشان با پاسخ مناسب مواجه نمی‌شود یا فرصت‌ها و منابع به شکل ناعادلانه توزیع شده‌اند، انگیزه برای کنش جمعی کاهش می‌یابد. مطالعات انجام‌شده درباره بی‌تفاوتی اجتماعی در ایران، ناکارآمدی ساختاری، ضعف اعتماد اجتماعی و احساس نابرابری را از عوامل مهم مرتبط با این پدیده معرفی کرده‌اند (1، 2). از همین رو، بی‌تفاوتی می‌تواند واکنشی به تجربه مکرر بی‌اثری کنش اجتماعی باشد. هنگامی که فرد بارها با این ادراک مواجه شود که مشارکت، اعتراض، مطالبه‌گری یا همکاری اجتماعی تغییری ایجاد نمی‌کند، ممکن است به تدریج راهبرد کناره‌گیری را انتخاب کند. چنین فرایندی می‌تواند

به بازتولید یک چرخه منفی منجر شود: ضعف پاسخ‌گویی نهادی اعتماد را کاهش می‌دهد، کاهش اعتماد مشارکت را محدود می‌کند و ضعف مشارکت نیز امکان اصلاح و نظارت اجتماعی بر نهادها را کمتر می‌سازد. در این معنا، بی‌تفاوتی هم محصول شرایط نهادی و هم عاملی برای تداوم آن‌هاست. دیدگاه‌های اجتماعی درباره عوامل و پیامدهای بی‌تفاوتی نیز تأکید می‌کنند که این پدیده می‌تواند موجب تضعیف احساس همبستگی، کاهش همکاری، گسترش بی‌اعتمادی و افزایش فاصله میان شهروندان و ساختارهای عمومی شود (4).

بررسی تاریخی و فرهنگی مفهوم بی‌تفاوتی نیز نشان می‌دهد که این پدیده محدود به جامعه مدرن نیست، اما زمینه‌ها، شکل‌ها و شدت آن در هر دوره تابع ساختارهای اجتماعی و نظام‌های ارزشی همان دوره است. پژوهش در مبانی نظری بی‌تفاوتی اجتماعی در دوره سلجوقی نشان داده است که کناره‌گیری اجتماعی و ضعف حساسیت نسبت به امور عمومی می‌تواند در بافت‌های تاریخی مختلف و تحت تأثیر مجموعه‌ای از عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی ظهور یابد (17). اهمیت این نکته در آن است که مدرنیسم لزوماً خالق مطلق بی‌تفاوتی نیست؛ بلکه شرایط جدیدی برای بازتولید، تقویت یا تغییر اشکال آن ایجاد می‌کند. آنچه در کلان‌شهرهای معاصر اهمیت می‌یابد، هم‌زمانی فشارهای مدرن با اختلال در برخی سازوکارهای سنتی همبستگی و ناکارآمدی یا ضعف جایگزین‌های نهادی است. در این چارچوب، کاهش روابط چهره‌به‌چهره، رقابت اقتصادی، تحرک مکانی، گسترش مصرف‌گرایی، تنوع سبک‌های زندگی و تکثر ارزش‌ها همگی می‌توانند کیفیت تعلق اجتماعی را دگرگون کنند. اگر نهادهای رسمی و مدنی توانایی ایجاد اعتماد، مشارکت و احساس عدالت را نداشته باشند، این تحولات فرهنگی می‌توانند به کناره‌گیری بیشتری منجر شوند. از این‌رو، مطالعه بی‌تفاوتی اجتماعی نیازمند الگویی است که بتواند رابطه دوسویه میان سطح ساختاری و سطح فرهنگی را توضیح دهد، نه اینکه هر یک را به تنهایی علت اصلی بداند.

این مسئله در تهران، به عنوان کلان‌شهری با تنوع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و فضایی قابل توجه، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مناطق مختلف تهران از نظر دسترسی به خدمات شهری، سطح رفاه، ترکیب جمعیتی، سبک زندگی، سرمایه اجتماعی و تجربه نابرابری یکسان نیستند و به همین دلیل انتظار می‌رود زمینه‌های شکل‌گیری بی‌تفاوتی نیز در آن‌ها تفاوت داشته باشد. برای مثال، در مناطق برخوردارتر، بی‌تفاوتی ممکن است بیشتر با فردگرایی، سبک زندگی مصرفی، کاهش روابط محلی و فاصله گرفتن از ارزش‌های جمعی مرتبط باشد، در حالی که در مناطق کمتر برخوردار، احساس نابرابری، محرومیت نسبی و ادراک ناکارآمدی نهادهای عمومی می‌تواند نقش برجسته‌تری ایفا کند. چنین تفاوت‌هایی ضرورت گذار از تبیین‌های کلی و یکسان‌ساز به تحلیل‌های زمینه‌مند را نشان می‌دهند. پژوهش‌های پیشین درباره مدرنیسم و بیگانگی در ایران نیز بر اهمیت توجه به شرایط توسعه‌ای و موقعیت اجتماعی گروه‌های مختلف تأکید کرده‌اند (5، 6). همچنین، بررسی مدرنیسم در فرهنگ شهری جوانان نشان می‌دهد که تجربه ارزش‌های مدرن تابع شرایط اجتماعی و فرهنگی خاص است و نمی‌توان آن را مستقل از زمینه شهری تحلیل کرد (7). بنابراین، مقایسه مناطق شهری می‌تواند روشن کند که چگونه یک پدیده کلی مانند بی‌تفاوتی اجتماعی در متن‌های متفاوت به شکل‌های متمایزی تجربه می‌شود.

از سوی دیگر، تحولات جدید در حوزه آموزش، فرهنگ و رسانه نشان می‌دهد که جامعه معاصر در برابر دو مسیر متفاوت قرار دارد. یک مسیر می‌تواند به تعمیق فردگرایی منفصل، مصرف‌گرایی، بی‌اعتمادی و کاهش مسئولیت نسبت به دیگری بینجامد، در حالی که مسیر دیگر بر شهروندی فعال، تحمل، مسئولیت‌پذیری و بازسازی پیوندهای اجتماعی تأکید می‌کند. پژوهش‌های جدید درباره آموزش شهروندی، ارزش‌های چندفرهنگی و مسئولیت اجتماعی نشان داده‌اند که می‌توان از طریق مداخلات فرهنگی و آموزشی، ظرفیت‌های همزیستی و مشارکت را تقویت کرد (13-15). این امر از آن جهت اهمیت دارد که بی‌تفاوتی اجتماعی نباید به عنوان پیامدی اجتناب‌ناپذیر از مدرنیسم در نظر گرفته شود؛ بلکه کیفیت نهادهای اجتماعی و نحوه مدیریت تحولات فرهنگی می‌تواند تعیین کند که فردگرایی به استقلال مسئولانه منجر شود یا به گسست اجتماعی، و تکرر فرهنگی به مدارا بینجامد یا به بی‌تفاوتی نسبت به ارزش‌های مشترک. در فضای دیجیتال نیز همین دوگانگی قابل مشاهده است؛ شبکه‌های اجتماعی می‌توانند هم ظرفیت مشارکت و آگاهی را افزایش دهند و هم به پراکندگی توجه، سطحی‌شدن ارتباطات یا تغییر در معنای مشارکت منجر شوند (16). در نتیجه، مسئله اصلی نه صرفاً وجود مدرنیسم، بلکه چگونگی صورت‌بندی نهادی و فرهنگی آن در یک جامعه خاص است.

با وجود مطالعات انجام‌شده درباره بی‌تفاوتی اجتماعی، مدرنیسم، مصرف‌گرایی، بیگانگی و مشارکت اجتماعی، بخش قابل توجهی از پژوهش‌های موجود یا بر سنجش کمی میزان بی‌تفاوتی و همبستگی آن با متغیرهای مشخص تمرکز داشته‌اند، یا یکی از ابعاد فرهنگی و ساختاری را به صورت جداگانه بررسی کرده‌اند. برای نمونه، برخی مطالعات ایرانی بر عوامل جامعه‌شناختی مرتبط با بی‌تفاوتی تمرکز کرده‌اند (1، 2)، برخی دیگر میزان بی‌تفاوتی در گروه‌های خاصی مانند دانشجویان را سنجیده‌اند (3) و گروهی نیز تحولات مدرنیسم، بیگانگی و فرهنگ شهری را محور بررسی قرار داده‌اند (6، 7). در سطح نظری و بین‌المللی نیز ادبیات فرهنگ مصرف، سرمایه‌داری متأخر، رسانه و پسامدرنیسم چارچوب‌های مهمی برای فهم تغییر ارزش‌ها و سبک زندگی فراهم کرده است (8-11). با این حال، هنوز نیاز به مطالعات کیفی وجود دارد که بتوانند تجربه زیسته افراد از بی‌تفاوتی را در پیوند هم‌زمان با کیفیت نهادهای رسمی، سرمایه اجتماعی، نابرابری ادراک‌شده، فردگرایی، عقلانیت ابزاری، تغییرات معنوی و مصرف‌گرایی بررسی کنند. رویکرد کیفی در این زمینه می‌تواند از سطح همبستگی آماری فراتر رود و نشان دهد افراد چگونه تجربه‌های روزمره خود را معنا می‌کنند، چه سازوکارهایی را در شکل‌گیری کناره‌گیری اجتماعی برجسته می‌دانند و چگونه تفاوت‌های مکانی و طبقاتی بر ادراک آنان اثر می‌گذارد. بر این اساس، شکاف اصلی در ادبیات را می‌توان در کمبود تحلیل‌های زمینه‌مند و چندبعدی درباره تعامل میان بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی اجتماعی دانست، به‌ویژه در کلان‌شهری مانند تهران که تفاوت‌های اجتماعی و فضایی میان مناطق آن امکان بررسی تطبیقی تجربه این پدیده را فراهم می‌سازد؛ از این رو، هدف پژوهش حاضر واکاوی بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی اجتماعی و تبیین تفاوت الگوهای این پدیده در مناطق ۳، ۶ و ۱۶ تهران است.

روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل مضمون^۱ بر اساس مدل براون و کلارک (۲۰۰۶) انجام شد. تحلیل مضمون یک روش کیفی نظام‌مند برای شناسایی، سازماندهی و تحلیل الگوهای معنایی (مضامین) موجود در داده‌های غیر عددی (مانند مصاحبه‌ها، متون یا مشاهدات) است. این روش به دلیل انعطاف‌پذیری و کاربردپذیری در طیف وسیعی از رشته‌ها، به یکی از پرکاربردترین روش‌های تحلیل داده‌های کیفی تبدیل شده است.

جامعه و نمونه آماری: جامعه آماری شامل صاحب‌نظران، اساتید دانشگاه، پژوهشگران و مسئولین آگاه به مسائل اجتماعی ساکن مناطق ۳، ۶ و ۱۶ تهران بود. حجم نمونه بر اساس اصل اشباع نظری تعیین شد و پس از انجام ۱۵ مصاحبه، اشباع داده‌ها حاصل گردید. انتخاب مشارکت‌کنندگان به صورت هدفمند و بر اساس معیارهای زیر انجام شد: سکونت در یکی از مناطق سه‌گانه، تنوع سنی (جوانان ۱۸-۳۵ سال، میانسالان ۳۶-۶۰ سال و سالمندان ۶۰ سال به بالا)، تنوع جنسیتی، حداقل ۱۰ سال سابقه سکونت در منطقه، تنوع شغلی و تحصیلی و توانایی و تمایل برای مصاحبه.

ابزار پژوهش: داده‌ها از طریق مصاحبه‌های نیمه ساختاریافته عمیق جمع‌آوری شد. سوالات مصاحبه در سه بخش تنظیم گردید: بخش اول شامل سوالات عمومی (معرفی، ویژگی‌های زندگی در کلانشهر، احساس نسبت به آینده)، بخش دوم شامل کاوش در شاخص‌های مدرنیسم و پیوند آن با بی‌تفاوتی (شامل سوالات مربوط به فردگرایی، عقل‌گرایی ابزاری، لذت‌طلبی و مصرف‌گرایی، بی‌اعتمادی، دین‌گریزی و چندگانگی ارزش‌ها) و بخش سوم شامل سوالات مستقیم‌تر درباره بی‌تفاوتی اجتماعی. میانگین زمان هر مصاحبه ۴۵ تا ۶۰ دقیقه بود و تمامی مصاحبه‌ها با رضایت آگاهانه مشارکت‌کنندگان و با ضبط صدا انجام گردید.

تجزیه و تحلیل داده‌ها: داده‌ها با استفاده از روش تحلیل مضمون در شش مرحله (بر اساس مدل براون و کلارک، ۲۰۰۶) تحلیل شدند: (۱) آشنایی با داده‌ها (پیاده‌سازی و چندین بار خوانش دقیق مصاحبه‌ها)، (۲) کدگذاری اولیه (استخراج کدهای باز از جملات مشارکت‌کنندگان)، (۳) جستجوی مضامین (دسته‌بندی کدهای مشابه تحت مضامین فرعی)، (۴) بازبینی مضامین (تطبیق مضامین با داده‌ها و اصلاح آن‌ها)، (۵) تعریف و نامگذاری مضامین و (۶) تهیه گزارش نهایی. فرآیند کدگذاری در سه مرحله کدگذاری باز، محوری و انتخابی انجام شد.

اعتبارسنجی: برای اطمینان از اعتبار و پایایی یافته‌ها، از دو راهبرد اصلی استفاده شد: (۱) بازبینی توسط مشارکت‌کنندگان^۲ یافته‌ها و تحلیل‌ها در اختیار تعدادی از مصاحبه‌شوندگان قرار گرفت تا دقت، انسجام و معناداری تفسیرهای پژوهشگر را تأیید کنند. (۲)

^۱ Thematic Analysis

^۲ Member Checking

توافق بین کدگذاران^۱ داده‌ها توسط دو کدگذار مستقل مورد بررسی قرار گرفت و میزان توافق با استفاده از ضریب کاپا محاسبه شد که مقدار ۰/۸۵ به دست آمد که نشان‌دهنده توافق عالی است.

یافته‌ها

ویژگی‌های مشارکت‌کنندگان: از ۱۵ مشارکت‌کننده، ۸ نفر (۳/۵۳ درصد) مرد و ۷ نفر (۷/۴۶ درصد) زن بودند. از نظر منطقه سکونت، ۵ نفر (۳/۳۳ درصد) ساکن منطقه ۳، ۵ نفر (۳/۳۳ درصد) ساکن منطقه ۶ و ۵ نفر (۳/۳۳ درصد) ساکن منطقه ۱۶ بودند. میانگین سنی مشارکت‌کنندگان ۵/۴۷ سال و میانگین مدت سکونت در منطقه ۳/۲۴ سال بود. مشارکت‌کنندگان از سطوح تحصیلی مختلف (از دیپلم تا دکتری) و مشاغل متنوع (استاد دانشگاه، پژوهشگر اجتماعی، مدیر فرهنگی، شغل آزاد، خانه‌دار، کارمند دولتی، بازنشسته و دانشجو) بودند.

فرآیند کدگذاری و استخراج مقوله‌ها: پس از پیاده‌سازی متن مصاحبه‌ها و چندین بار خوانش دقیق، فرآیند کدگذاری در سه مرحله انجام شد. در مرحله کدگذاری باز، مفاهیم اولیه از دل جملات مشارکت‌کنندگان استخراج گردید. به عنوان مثال، عباراتی نظیر «همسایه‌ها را نمی‌شناسم»، «هر کسی به فکر خودش است»، «زندگی مصرفی شده»، «دیگران به ما کاری ندارند»، «قوانین بازدارنده نیستند»، «هیچکس پاسخگو نیست» و «انگیزه‌ای برای مشارکت باقی نمانده» به عنوان کدهای اولیه ثبت شدند. در مرحله کدگذاری محوری، کدهای اولیه بر اساس شباهت‌های معنایی در مقوله‌های اصلی دسته‌بندی شدند. در مرحله کدگذاری انتخابی، مقوله‌های اصلی حول مقوله مرکزی «بی‌تفاوتی اجتماعی» سازماندهی شدند و شبکه مضامین نهایی ترسیم گردید.

شبکه مضامین استخراج‌شده: یافته‌های حاصل از تحلیل مصاحبه‌های کیفی در قالب ۲ مضمون اصلی، ۷

مضمون فرعی و ۲۱ کد مفهومی استخراج گردید (جدول ۱).

¹ Inter-coder Reliability

جدول ۱: مضامین و کدهای استخراج شده از مصاحبه‌های کیفی

مضمون اصلی	مضمون فرعی	کدهای مفهومی (مصادیق)
بسترهای نهادی-ساختاری بی تفاوتی	۱. ناکارآمدی نهادهای رسمی	احساس بی‌اثر بخشی رأی، بی‌اعتمادی به مدیران، نبود پاسخ‌گویی، بی‌توجهی به مطالبات شهروندان، قوانین بازدارنده و ناکارآمد
	۲. تضعیف سرمایه اجتماعی	کاهش مشارکت مدنی، انزوای همسایگی، از دست رفتن همبستگی محل‌های، کاهش اعتماد بین فردی، گسست پیوندهای اجتماعی
	۳. ناعادلانه‌های ادراک شده	تبعیض در توزیع خدمات، شکاف طبقاتی، نابرابری در دسترسی به امکانات شهری، احساس محرومیت نسبی
پیامدهای ارزشی-فرهنگی مدرنیسم	۴. فردگرایی افراطی و آنومی	اولویت منافع شخصی، کاهش حساسیت نسبت به دیگری، گسست از جمع، "خودمحوری" در زندگی روزمره، احساس بی‌هنجاری
	۵. عقلانیت ابزاری و محاسبه‌گری	محاسبه‌گری سود/زیان در مناسبات اجتماعی، کاهش همدلی، مشارکت مشروط، کناره‌گیری از اقدامات پرریسک
	۶. تقدس‌زدایی و گسست معنوی	کاهش پایبندی دینی، نسبی‌گرایی اخلاقی، بی‌تفاوتی نسبت به ارزش‌های جمعی، کمرنگ شدن باورهای سنتی، جایگزینی ارزش‌های مادی به جای معنوی
	۷. مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی	به حساب نیاموردن مسائل غیرمادی، معیار قرار دادن کالاهای لوکس برای ارزش‌گذاری، اولویت نیازهای مادی بر اجتماعی، فشار برای موفقیت مالی

الف) بسترهای نهادی ساختاری بی تفاوتی

این مضمون اصلی بیانگر آن است که بی‌تفاوتی اجتماعی در تهران، ریشه‌های عمیقی در عملکرد نهادهای رسمی (از جمله مدیریت شهری، نهادهای دولتی و قضایی) و تضعیف روابط اجتماعی دارد.

۱. **ناکارآمدی نهادهای رسمی:** مشارکت‌کنندگان با اشاره به تجارب خود، از کارآمد نبودن نهادهای رسمی در پاسخگویی به مطالبات شهروندان سخن گفتند. یکی از مشارکت‌کنندگان بیان کرد: «ما هر چند سال یک بار پای صندوق رأی می‌رویم، ولی بعد از رأی دادن هیچ تغییری در زندگی‌مان احساس نمی‌کنیم. انگار رأی ما هیچ اثری ندارد. این احساس بی‌اثر بخشی، به مرور زمان ما را نسبت به هرگونه مشارکت اجتماعی بی‌تفاوت می‌کند. (مشارکت‌کننده P۷، منطقه ۳). یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان با اشاره به ناکارآمدی قوانین افزود: «قوانین بازدارنده نیستند. وقتی می‌بینیم کسی که قانون را زیر پا می‌گذارد هیچ تنبیهی نمی‌شود، دیگر چه انگیزه‌ای برای رعایت قوانین یا پیگیری تخلفات داریم؟ این ناکارآمدی نهادها، بزرگترین عامل بی‌تفاوتی است. (مشارکت‌کننده P۱۱، منطقه ۶). یک مشارکت‌کننده دیگر نیز گفت: «ما بارها به شهرداری و نهادهای دیگر نامه نوشتیم و شکایت کردیم، اما هیچ پاسخی دریافت نکردیم. وقتی می‌بینی هیچکس به حرفت گوش نمی‌دهد، کم‌کم یاد می‌گیری که سکوت کنی و کاری نکنی (مشارکت‌کننده P۲، منطقه ۳).

۲. **تضعیف سرمایه اجتماعی:** کاهش حس اعتماد نسبت به دیگر شهروندان و تضعیف همبستگی اجتماعی، موجب شده است که افراد احساس تعهدی نسبت به بهبود فضای جمعی نداشته باشند. یکی از مشارکت‌کنندگان در این باره گفت: «در ساختمان خودمان همسایه‌ها را به سختی می‌شناسم. هر کسی کار خودش را می‌کند و به فکر دیگری نیست. دیگر خبری از آن همبستگی‌های قدیم نیست. اگر کسی مشکلی داشته باشد، کسی به فکر کمک نیست (مشارکت‌کننده P۳، منطقه ۶). مشارکت‌کننده دیگری افزود: «ما یک گروه محله‌ای داشتیم که تصمیم گرفتیم برای بهبود پارک محله اقدام کنیم. اما بعد از چند جلسه، همه خسته شدند و کسی نیامد. مردم دیگر باور ندارند که می‌توانند تغییری ایجاد کنند (مشارکت‌کننده P۸، منطقه ۶).

۳. **ناعدالانه‌های ادراک‌شده:** ادراک تبعیض و نابرابری در توزیع امکانات شهری و خدمات عمومی، باعث افزایش نارضایتی و در نهایت، شکل‌گیری رفتارهای منفعلانه گردیده است. یکی از مشارکت‌کنندگان گفت: «منطقه ما نسبت به منطقه شمال شهر کلی امکانات کم‌تری دارد. هرچه اعتراض کنیم، فایده‌ای ندارد. به همین خاطر دیگر کاری نمی‌کنیم. این تبعیض‌ها ما را به این نتیجه رسانده که تلاش برای تغییر بی‌فایده است (مشارکت‌کننده P۱۲، منطقه ۱۶). یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان نیز گفت: «وقتی می‌بینی امکانات و خدماتی که در منطقه ۳ به مردم داده می‌شود با آنچه در منطقه ۱۶ ارائه می‌شود زمین تا آسمان فرق دارد، این حس ناعدالتی آنقدر ناامیدکننده است که دیگر انگیزه‌ای برای مطالبه‌گری باقی نمی‌گذارد (مشارکت‌کننده P۹، منطقه ۱۶).

ب) پیامدهای ارزشی فرهنگی مدرنیسم

یافته‌های کیفی به‌وضوح نشان می‌دهد که فرایند مدرنیته، با تغییر در نظام ارزشی و فرهنگی افراد، بستری برای تقویت بی‌تفاوتی اجتماعی ایجاد کرده است.

۴. **فردگرایی افراطی و آنومی:** تغییر نگرش از «ما» به «من» و اولویت یافتن منافع شخصی بر منافع جمعی، موجب کاهش احساس مسئولیت اجتماعی گردیده است. یکی از مشارکت‌کنندگان بیان کرد: «هر کسی به فکر خودش است. اگر کاری به من ربط نداشته باشد، کاری نمی‌کنم. زندگی شخصی خودم اولویت دارد. متأسفانه این روحیه در شهرهای بزرگ خیلی فراگیر شده و آدم‌ها دیگر خودشان را مسئول سرنوشت دیگران نمی‌دانند (مشارکت‌کننده P۵، منطقه ۳). همچنین، یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان به احساس بی‌هنجاری اشاره داشت: «در جامعه امروز دیگر نمی‌دانیم چه چیزی درست است و چه چیزی غلط. مرزهای اخلاقی کمرنگ شده و هر کسی به سلیقه خودش عمل می‌کند. این سردرگمی، آدم را به سمت بی‌تفاوتی سوق می‌دهد (مشارکت‌کننده P۱۳، منطقه ۳).

۵. **عقلانیت ابزاری و محاسبه‌گری:** یکی از پیامدهای مدرنیته، غلبه عقلانیت ابزاری بر عقلانیت ارزشی است. مشارکت‌کنندگان به این نکته اشاره داشتند که مناسبات اجتماعی بر اساس معیارهای سود و زیان شخصی محاسبه می‌شود. یکی از مشارکت‌کنندگان گفت: «اگر قرار است وقت بگذارم و کاری انجام دهم، باید بدانم چه سودی برایم دارد. اگر سود مشخصی نداشته باشد، چرا باید کاری کنم؟ متأسفانه این نگاه حسابداری به روابط اجتماعی، باعث شده که بسیاری از اقدامات خیرخواهانه و مشارکتی کنار گذاشته شود (مشارکت‌کننده P1۴، منطقه ۶). یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان درباره فرآیند ذهنی کمک به دیگران گفت: «وقتی در خیابان تصادفی می‌بینم، اولین فکری که به ذهنم می‌رسد این است که اگر درگیر شوم، ممکن است برایم دردسر درست شود. این ترس و محاسبه ریسک، باعث می‌شود بسیاری از مواقع از کمک کردن منصرف شوم (مشارکت‌کننده P1۸، منطقه ۶).

۶. **تقدس‌زدایی و گسست معنوی:** کاهش پایبندی به باورهای دینی و سنتی، و جایگزینی ارزش‌های مادی به جای ارزش‌های معنوی، از دیگر پیامدهای مدرنیته است. یکی از مشارکت‌کنندگان گفت: «قدیم‌ها مردم به خاطر باورهای دینی‌شان به هم کمک می‌کردند. الان این باورها کمرنگ شده و کمتر کسی به فکر دیگری است. دین و اخلاق، دیگر آن انگیزه قبلی را برای رفتارهای نوع‌دوستانه ایجاد نمی‌کند (مشارکت‌کننده P1۰، منطقه ۳). یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان افزود: «در دنیای امروز، ارزش‌ها نسبی شده‌اند. دیگر نمی‌توان روی یک نظام اخلاقی واحد برای هدایت رفتارهای اجتماعی حساب کرد. این کثرت ارزش‌ها باعث سردرگمی و بی‌تفاوتی می‌شود (مشارکت‌کننده P1، منطقه ۳).

۷. **مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی:** مهم‌ترین عامل در میان پیامدهای ارزشی فرهنگی، غلبه مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی در جامعه مدرن است. یکی از مشارکت‌کنندگان گفت: «همه چیز شده پول و مادیات. آدم‌ها فقط به فکر خریدن ماشین و خانه بهتر هستند. کسی به فکر این نیست که محله‌اش چه وضعیتی دارد. این مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی، همه توجه را از مسائل جمعی به مسائل فردی معطوف کرده است (مشارکت‌کننده P4، منطقه ۶). یکی دیگر از مشارکت‌کنندگان با اشاره به فشار برای موفقیت مالی گفت: «تعریف زندگی خوب در جامعه امروز، پول و تجملات شده است. این فشار برای موفقیت مالی، آنقدر انرژی آدم را می‌گیرد که دیگر فرصت و حوصله‌ای برای مشارکت اجتماعی باقی نمی‌ماند. آدم‌ها آنقدر درگیر دویدن برای پول هستند که به کلی از یاد می‌برند که یک شهروند مسئول هم هستند (مشارکت‌کننده P1۵، منطقه ۱۶).

مقایسه مناطق سه‌گانه: تحلیل مصاحبه‌ها نشان داد تفاوت‌های قابل‌توجهی در تجربه بی‌تفاوتی اجتماعی در مناطق سه‌گانه وجود دارد (جدول ۲). در منطقه ۳، مشارکت‌کنندگان بیشتر بر ناکارآمدی نهادهای رسمی و تقدس‌زدایی

تأکید داشتند. آن‌ها احساس می‌کردند که با وجود برخورداری از امکانات نسبی، بی‌اعتمادی به نهادهای و کاهش باورهای دینی، آن‌ها را به سمت بی‌تفاوتی سوق داده است. در منطقه ۶، مصرف‌گرایی و فردگرایی افراطی به عنوان مهم‌ترین عوامل بی‌تفاوتی مطرح شد. مشارکت‌کنندگان این منطقه از فشار برای موفقیت مالی و مصرف‌گرایی به عنوان عوامل بازدارنده مشارکت اجتماعی یاد کردند. در منطقه ۱۶، ادراک ناعادلانه‌ها و احساس محرومیت نسبی، مهم‌ترین عامل بی‌تفاوتی بود. مشارکت‌کنندگان این منطقه از تبعیض در توزیع خدمات و شکاف طبقاتی به عنوان عواملی که آن‌ها را نسبت به تغییر وضعیت ناامید کرده است، سخن گفتند.

جدول ۲: مقایسه مضامین استخراج‌شده به تفکیک مناطق سه‌گانه

منطقه	مضامین غالب	کدهای متمایز
منطقه ۳	ناکارآمدی نهادهای رسمی، تقدس‌زدایی، عقلانیت ابزاری	بی‌اثربخشی رأی، نسبی‌گرایی اخلاقی، محاسبه سود/زیان در مناسبات
منطقه ۶	مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی، فردگرایی افراطی، تضعیف سرمایه اجتماعی	فشار برای موفقیت مالی، انزوای همسایگی، خودمحوری
منطقه ۱۶	ناعادلانه‌های ادراک‌شده، ناکارآمدی نهادهای رسمی، احساس محرومیت	تبعیض در توزیع خدمات، شکاف طبقاتی، احساس ناامیدی از تغییر

بحث و نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که بی‌تفاوتی اجتماعی در مناطق سه‌گانه تهران پدیده‌ای تک‌علتی یا صرفاً ناشی از ویژگی‌های فردی نیست، بلکه از تعامل میان دو دسته عامل اصلی، یعنی بسترهای نهادی - ساختاری و پیامدهای ارزشی - فرهنگی مدرنیسم شکل می‌گیرد. در سطح نهادی - ساختاری، ناکارآمدی نهادهای رسمی، تضعیف سرمایه اجتماعی و ادراک ناعدالتی، و در سطح ارزشی - فرهنگی، فردگرایی افراطی و آنومی، عقلانیت ابزاری و محاسبه‌گری، تقدس‌زدایی و گسست معنوی، و مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی به عنوان مضامین اصلی شناسایی شدند. این یافته نشان می‌دهد که بی‌تفاوتی اجتماعی باید در چارچوب رابطه متقابل ساختار و فرهنگ تحلیل شود؛ زیرا ضعف نهادی می‌تواند اعتماد و انگیزه مشارکت را کاهش دهد و هم‌زمان دگرگونی ارزش‌ها می‌تواند ترجیح منافع فردی بر مسئولیت‌های جمعی را تقویت کند. این نتیجه با مطالعاتی که بی‌تفاوتی اجتماعی را حاصل ترکیبی از ضعف اعتماد، احساس بی‌قدرتی، فردگرایی، کاهش مشارکت و تضعیف انسجام اجتماعی معرفی کرده‌اند، همسو است (1، 2). همچنین، یافته‌های پژوهش با دیدگاهی سازگار است که بی‌تفاوتی را نه صرفاً یک حالت روان‌شناختی، بلکه مسئله‌ای اجتماعی می‌داند که در پیوند با کیفیت روابط میان شهروندان، نهادها و ساختارهای اجتماعی شکل می‌گیرد (4).

نخستین مضمون ساختاری پژوهش، ناکارآمدی نهادهای رسمی بود. مشارکت‌کنندگان احساس می‌کردند که رأی، مطالبه‌گری، اعتراض یا ارتباط آنان با نهادهای عمومی در بسیاری از موارد اثر ملموسی بر بهبود وضعیت ندارد و ضعف پاسخ‌گویی یا ناکارآمدی قوانین به تدریج انگیزه مشارکت را کاهش می‌دهد. این یافته از آن جهت مهم است که نشان می‌دهد بی‌تفاوتی اجتماعی می‌تواند نوعی

واکنش آموخته شده به تجربه مکرر بی اثری باشد. فردی که تصور می کند تلاش او برای تغییر شرایط فاقد پیامد است، ممکن است به تدریج از کنش مدنی فاصله بگیرد و انفعال را به عنوان راهبرد کم هزینه تری انتخاب کند. پژوهش محسنی تبریزی و صداقتی فرد نیز نشان داده است که بی تفاوتی اجتماعی شهروندان تهرانی با متغیرهای مرتبط با اعتماد، تعلق اجتماعی و کیفیت رابطه فرد با جامعه پیوند دارد (1). همچنین، انبری و غلامیان در تبیین جامعه شناختی بی تفاوتی اجتماعی، نقش عوامل ساختاری و ضعف پیوند فرد با نهادهای اجتماعی را برجسته کرده اند (2). از این منظر، ناکارآمدی نهادی صرفاً یک مسئله مدیریتی نیست، بلکه می تواند پیامدهای فرهنگی و رفتاری گسترده ای داشته باشد و به کاهش احساس مسئولیت و مشارکت در عرصه عمومی منجر شود.

دومین مضمون ساختاری، تضعیف سرمایه اجتماعی بود که در قالب کاهش اعتماد بین فردی، کم رنگ شدن ارتباطات همسایگی، کاهش مشارکت مدنی و گسست پیوندهای جمعی ظاهر شد. یافته ها نشان داد که مشارکت کنندگان، کاهش شناخت و تعامل میان همسایگان و ضعف اعتماد متقابل را از زمینه های مهم گسترش بی تفاوتی می دانستند. این نتیجه با مطالعات داخلی درباره بی تفاوتی اجتماعی هماهنگ است؛ زیرا در این مطالعات نیز کاهش ارتباط اجتماعی و مشارکت، از عناصر مرتبط با بی تفاوتی معرفی شده اند (1، 3). به نظر می رسد هنگامی که شبکه های ارتباطی محلی و غیررسمی تضعیف می شوند، احساس مسئولیت نسبت به دیگری نیز کاهش می یابد. در چنین وضعیتی، فرد مسائل همسایگان یا جامعه محلی را کمتر به عنوان بخشی از مسئولیت خود تلقی می کند و مرز میان «مسئله شخصی» و «مسئله جمعی» پررنگ تر می شود. مطالعات مربوط به ساختارهای اجتماعی و خانوادگی نیز نشان داده اند که نظام های روابط و ارزش های فرهنگی بر شیوه های تعامل و احساس مسئولیت افراد تأثیر می گذارند (12). بنابراین، ضعف سرمایه اجتماعی را می توان یکی از حلقه های واسط میان تغییر ساختارهای زندگی شهری و گسترش بی تفاوتی دانست.

سومین یافته در بعد نهادی - ساختاری، نقش ادراک ناعدالتی و محرومیت نسبی بود که به ویژه در منطقه ۱۶ برجستگی بیشتری داشت. شرکت کنندگان این منطقه به تفاوت در توزیع خدمات شهری، شکاف طبقاتی و نابرابری در دسترسی به امکانات اشاره می کردند و این نابرابری را عاملی برای کاهش انگیزه مطالبه گری و مشارکت می دانستند. اهمیت این یافته در آن است که صرف وجود نابرابری، به تنهایی، تبیین کننده بی تفاوتی نیست؛ بلکه نحوه ادراک و تفسیر آن توسط شهروندان تعیین کننده است. زمانی که افراد فاصله میان مناطق و گروه های اجتماعی را ناعادلانه ارزیابی کنند و در عین حال امکان اصلاح این وضعیت را محدود بدانند، ممکن است به جای مشارکت، به کناره گیری روی آورند. این نتیجه با تبیین های جامعه شناختی ارائه شده درباره ارتباط احساس محرومیت، بی قدرتی و بی تفاوتی همسو است (2). همچنین، مطالعاتی که مدرنیسم در ایران را در ارتباط با توسعه نامتوازن و تجربه بیگانگی بررسی کرده اند، نشان می دهند که ناسازگاری میان انتظارات مدرن و ساختارهای اجتماعی موجود می تواند احساس فاصله و بیگانگی را تقویت کند (5، 6). بر این اساس، بی تفاوتی در مناطق کمتر برخوردار را می توان تا حدی نتیجه فاصله میان خواسته های شهروندی و تجربه روزمره از نابرابری و فقدان اثرگذاری دانست.

در بعد ارزشی - فرهنگی، فردگرایی افراطی و آنومی یکی از مضامین اساسی بود. مشارکت‌کنندگان از تغییر جهت از «ما» به «من»، اولویت یافتن زندگی شخصی و کاهش حساسیت نسبت به سرنوشت دیگران سخن گفتند. چنین یافته‌ای با تحولات مدرنیسم شهری همخوان است؛ زیرا مدرنیسم ضمن افزایش خودمختاری و انتخاب فردی، در برخی شرایط می‌تواند به کاهش وابستگی به شبکه‌های سنتی و جمعی منجر شود. مطالعه عوامل مؤثر بر مدرنیسم جوانان در فرهنگ شهری نیز نشان داده است که گسترش نگرش‌های مدرن با تغییر سبک زندگی و ارزش‌های فردی همراه است (7). همچنین، پژوهش‌های مربوط به مدرنیسم، توسعه‌نیافتگی و بیگانگی در ایران بر این نکته تأکید کرده‌اند که شکل خاص مدرن‌شدن در بافت‌های نامتوازن می‌تواند زمینه تجربه بیگانگی را ایجاد کند (5, 6). بنابراین، مسئله اصلی در یافته حاضر نه فردیت به خودی خود، بلکه تبدیل فردیت به نوعی فردگرایی منفصل است که در آن منافع شخصی از مسئولیت اجتماعی جدا می‌شوند.

عقلانیت ابزاری و محاسبه‌گری نیز به عنوان یکی دیگر از پیامدهای ارزشی مدرنیسم در شکل‌گیری بی‌تفاوتی شناسایی شد. در روایت مشارکت‌کنندگان، کمک به دیگران، مشارکت در فعالیت‌های عمومی یا حتی مداخله در موقعیت‌های اجتماعی گاهی بر اساس محاسبه هزینه، منفعت و ریسک ارزیابی می‌شد. این الگو نشان می‌دهد که زمانی که منطق اقتصادی و سودمحور به حوزه روابط اجتماعی گسترش پیدا کند، کنش‌هایی که منفعت مستقیم فردی ندارند ممکن است کم‌ارزش‌تر تلقی شوند. این یافته را می‌توان در پیوند با تحولات فرهنگ سرمایه‌داری متأخر تفسیر کرد؛ فرهنگی که در آن منطق بازار از حوزه اقتصاد فراتر رفته و بر سبک زندگی، روابط و هویت افراد اثر می‌گذارد (9). از منظر فرهنگ مصرفی نیز ارزش اشخاص و انتخاب‌های آنان بیش از گذشته می‌تواند با معیارهای مصرف، سبک زندگی و نمایش اجتماعی سنجیده شود (8). این تغییر در منطق کنش می‌تواند همکاری، نوع‌دوستی و مشارکت را از ارزش‌های ذاتی به رفتارهایی مشروط تبدیل کند که انجام آن‌ها مستلزم وجود منفعت آشکار یا کاهش ریسک فردی است.

یافته مهم دیگر، تقدس‌زدایی و گسست معنوی بود. مشارکت‌کنندگان کاهش اهمیت برخی باورهای دینی و اخلاقی مشترک و گسترش نسبی‌گرایی ارزشی را با ضعف انگیزه برای رفتارهای نوع‌دوستانه مرتبط می‌دانستند. این نتیجه را نباید به معنای رابطه مستقیم و ساده میان کاهش دینداری و بی‌تفاوتی تلقی کرد، بلکه می‌توان آن را نشانه تغییر منابع تولید الزام اخلاقی و مسئولیت جمعی دانست. در ساختارهای سنتی‌تر، بخشی از مسئولیت نسبت به دیگری از طریق هنجارهای دینی، خانوادگی یا محلی بازتولید می‌شود، در حالی که در شرایط مدرن، در صورت تضعیف این منابع، نهادهای مدنی و آموزشی باید نقش جایگزین را ایفا کنند. اگر چنین جایگزینی به اندازه کافی شکل نگیرد، نوعی خلأ هنجاری ممکن است ایجاد شود. پژوهش‌های معاصر درباره ادغام ارزش‌های چندفرهنگی و اخلاق اجتماعی در آموزش بر اهمیت تقویت احترام، مسئولیت و همزیستی تأکید کرده‌اند (14, 15). همچنین، آموزش ارزش‌ها و مسئولیت‌های اجتماعی به عنوان بخشی از تربیت شهروندی می‌تواند در بازتولید تعهد اجتماعی نقش مهمی داشته باشد (13). بنابراین، یافته حاضر را می‌توان در چارچوب نیاز به بازسازی منابع جدید مسئولیت اخلاقی در جامعه مدرن تفسیر کرد.

مصرف‌گرایی و مادی‌زدگی یکی دیگر از برجسته‌ترین مضامین یافته‌های پژوهش بود و در منطقه ۶ اهمیت بیشتری داشت. مشارکت‌کنندگان فشار برای موفقیت مالی، تمایل به دستیابی به کالاها و سبک زندگی بهتر و تمرکز بر اهداف اقتصادی را عواملی می‌دانستند که زمان، انرژی و توجه افراد را از امور جمعی دور می‌کند. این یافته به شکل مستقیمی با نظریه فرهنگ مصرفی Featherstone قابل تفسیر است که نشان می‌دهد در جوامع معاصر، کالاها و شیوه مصرف بخشی از نظام هویت و تمایز اجتماعی را تشکیل می‌دهند (8). همچنین، رابطه میان فرهنگ پسامدرن و منطق سرمایه‌داری متأخر بر نقش کالایی‌شدن، تصویر و مصرف در سازمان‌دهی تجربه اجتماعی تأکید دارد (9). رسانه‌ها نیز می‌توانند این گرایش را تقویت کنند؛ زیرا با بازنمایی مستمر سبک‌های خاص زندگی و موفقیت اقتصادی، الگوهای مصرفی را به معیارهای منزلت و رضایت تبدیل می‌کنند (11). از سوی دیگر، تحلیل جهانی‌شدن فرهنگ و پسامدرنیسم نشان می‌دهد که تکثر و سیالیت ارزش‌ها در جهان معاصر با تغییر در چارچوب‌های سنتی معنا و هویت همراه شده است (10). در این شرایط، اگر ارزش اجتماعی بیش از اندازه با تملک و موفقیت شخصی پیوند بخورد، احتمال دارد مسائل عمومی جایگاه ثانویه‌ای در نظام اولویت‌های فرد پیدا کنند.

یکی از یافته‌های مهم پژوهش، تفاوت الگوی بی‌تفاوتی در مناطق ۳، ۶ و ۱۶ تهران بود. در منطقه ۳، ناکارآمدی نهادها و تقدس‌زدایی برجستگی بیشتری داشت؛ در منطقه ۶، مصرف‌گرایی، فردگرایی و تضعیف سرمایه اجتماعی غالب بود؛ و در منطقه ۱۶، ناعدالتی ادراک‌شده و محرومیت نسبی در کنار ناکارآمدی نهادی بیشتر مورد تأکید قرار گرفت. این تفاوت‌ها نشان می‌دهد که بی‌تفاوتی اجتماعی از یک الگوی ثابت در کل شهر تبعیت نمی‌کند، بلکه در تعامل با موقعیت اقتصادی، ترکیب اجتماعی و شرایط فرهنگی هر منطقه بازتولید می‌شود. این یافته با مطالعاتی هماهنگ است که بر وابستگی تحولات مدرنیسم و بیگانگی به بافت اجتماعی و موقعیت طبقاتی تأکید کرده‌اند (6). همچنین، نتایج بررسی مدرنیسم در فرهنگ شهری نشان می‌دهد که سبک‌های زندگی و ارزش‌های مدرن در گروه‌ها و محیط‌های مختلف به شیوه‌های یکسان بروز نمی‌کنند (7). از این رو، نمی‌توان برای کاهش بی‌تفاوتی اجتماعی صرفاً به یک سیاست عمومی و یکسان برای همه مناطق اتکا کرد.

یافته‌های این پژوهش همچنین اهمیت تغییر الگوهای ارتباطی در جامعه معاصر را برجسته می‌کند. اگرچه فضای دیجیتال به صورت مستقل به عنوان یک مضمون اصلی استخراج نشد، اما تحولات مرتبط با فردگرایی، مصرف‌گرایی و گسست روابط اجتماعی در بستر زندگی معاصر با نقش فزاینده رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی قابل فهم است. پژوهش درباره شهروندان دیجیتال ایرانی نشان می‌دهد که شبکه‌های اجتماعی با ارزش‌های فرهنگی و شکل‌گیری اشکال جدید شهروندی مرتبط هستند (16). به همین دلیل، تجربه بی‌تفاوتی امروز ممکن است هم در فضای فیزیکی محله‌ها و هم در بستر ارتباطات دیجیتال بازتولید شود. افراد می‌توانند از نظر اطلاعاتی بسیار متصل باشند اما از نظر مسئولیت عملی در برابر جامعه محلی احساس فاصله کنند. در چنین وضعیتی، افزایش دسترسی به اطلاعات الزاماً به افزایش مشارکت اجتماعی منجر نمی‌شود و ممکن است میان «مشاهده» مسائل و «مداخله» برای حل آن‌ها شکاف ایجاد شود.

در مجموع، یافته‌ها نشان می‌دهند که بی‌تفاوتی اجتماعی باید به عنوان محصول یک زنجیره تعاملی فهم شود. ناکارآمدی نهادی و ادراک ناعدالتی، اعتماد و احساس اثرگذاری را کاهش می‌دهند؛ تضعیف سرمایه اجتماعی، پیوند افراد با اجتماع را سست می‌کند؛ فردگرایی و عقلانیت ابزاری، محاسبه شخصی را جایگزین تعهد جمعی می‌سازند؛ و مصرف‌گرایی و تغییر منابع ارزشی نیز دامنه توجه افراد را به سوی موفقیت و مسائل خصوصی سوق می‌دهند. مطالعات پیشین درباره بی‌تفاوتی اجتماعی در ایران، به ویژه در میان شهروندان و دانشجویان، وجود چنین پیوندهایی میان ضعف مشارکت، فردگرایی و کاهش حساسیت اجتماعی را تأیید می‌کنند (1، 3). حتی بررسی تاریخی مبانی نظری بی‌تفاوتی نشان می‌دهد که این پدیده همواره در ارتباط با ساختارهای فرهنگی و اجتماعی دوره خود قابل فهم بوده است (17). بنابراین، مدرنیسم را نمی‌توان به عنوان علت خطی و یگانه بی‌تفاوتی اجتماعی معرفی کرد؛ بلکه یافته‌های حاضر نشان می‌دهند پیامدهای آن زمانی به بی‌تفاوتی منجر می‌شوند که با ضعف نهادها، نابرابری، کاهش سرمایه اجتماعی و فقدان سازوکارهای مؤثر بازتولید مسئولیت جمعی همراه شوند. در مقابل، تقویت آموزش شهروندی، مدارا، مسئولیت‌پذیری و ظرفیت‌های مشارکت می‌تواند امکان تبدیل فردیت مدرن به شهروندی فعال و مسئولانه را فراهم سازد (13-15).

این پژوهش دارای چند محدودیت است که باید در تفسیر یافته‌ها مورد توجه قرار گیرد. نخست، ماهیت کیفی مطالعه و استفاده از نمونه‌ای محدود از مشارکت‌کنندگان باعث می‌شود یافته‌ها با هدف تعمیم آماری به کل جمعیت تهران یا سایر شهرهای ایران ارائه نشده باشند، بلکه منعکس‌کننده الگوهای معنایی و تجربی استخراج‌شده از مشارکت‌کنندگان مناطق مورد مطالعه هستند. دوم، پژوهش تنها در سه منطقه ۳، ۶ و ۱۶ تهران انجام شد و با وجود تلاش برای انتخاب مناطقی با ویژگی‌های اجتماعی و اقتصادی متفاوت، همه تنوع فضایی، طبقاتی و فرهنگی تهران را پوشش نمی‌دهد. سوم، داده‌ها بر اساس مصاحبه‌های نیمه‌ساختاریافته و ادراکات و روایت‌های افراد جمع‌آوری شدند و بنابراین ممکن است تحت تأثیر حافظه، برداشت شخصی، تمایل به ارائه پاسخ‌های اجتماعی مطلوب یا تجربه‌های خاص مشارکت‌کنندگان قرار گرفته باشند. همچنین، مطالعه حاضر بر تجربه و تفسیر صاحب‌نظران و افراد آگاه به مسائل اجتماعی تأکید داشت و تجربه برخی گروه‌های خاص مانند نوجوانان، مهاجران، کارگران، سالمندان یا ساکنان سکونتگاه‌های حاشیه‌ای به صورت مستقل مورد بررسی قرار نگرفت.

پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آینده دامنه جغرافیایی مطالعه را به مناطق بیشتری از تهران و سایر کلان‌شهرهای ایران گسترش دهند تا امکان مقایسه الگوهای بی‌تفاوتی اجتماعی در بسترهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی متفاوت فراهم شود. استفاده از طرح‌های آمیخته نیز می‌تواند سودمند باشد؛ به گونه‌ای که ابتدا مضامین کیفی شناسایی و سپس روابط میان ناکارآمدی نهادی، سرمایه اجتماعی، ناعدالتی ادراک‌شده، فردگرایی، مصرف‌گرایی و بی‌تفاوتی اجتماعی در نمونه‌های بزرگ‌تر به صورت کمی آزمون شود. انجام مطالعات طولی برای بررسی تغییرات بی‌تفاوتی اجتماعی در طول زمان و مطالعه نقش رویدادهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی نیز پیشنهاد می‌شود. همچنین، بررسی تجربه گروه‌های نسلی متفاوت، مقایسه زنان و مردان، تحلیل تفاوت‌های طبقاتی و مطالعه مستقل نقش رسانه‌های اجتماعی و شهروندی دیجیتال می‌تواند به توسعه مدل جامع‌تری از بی‌تفاوتی اجتماعی کمک کند. انجام پژوهش‌های تطبیقی

میان محله‌های برخوردار و کم‌برخوردار و نیز میان تهران و شهرهای کوچک‌تر می‌تواند روشن سازد که کدام عوامل خاص کلان‌شهر و کدام عوامل عمومی‌تر هستند.

بر پایه یافته‌های پژوهش، کاهش بی‌تفاوتی اجتماعی نیازمند مجموعه‌ای هماهنگ از اقدامات نهادی، اجتماعی و فرهنگی است. در سطح نهادی، افزایش پاسخ‌گویی سازمان‌های عمومی، ایجاد سازوکارهای شفاف برای پیگیری مطالبات شهروندان و ارائه بازخورد درباره نتایج مشارکت آنان می‌تواند احساس اثرگذاری اجتماعی را تقویت کند. در سطح شهری، توزیع عادلانه‌تر خدمات و امکانات و توجه ویژه به مناطق کمتر برخوردار برای کاهش احساس محرومیت نسبی ضروری است. مدیریت شهری می‌تواند با حمایت از انجمن‌های محلی، فعالیت‌های داوطلبانه، فضاهای عمومی تعاملی و برنامه‌های مشارکتی، زمینه بازسازی اعتماد و سرمایه اجتماعی را فراهم سازد. در سطح آموزشی و فرهنگی، تقویت آموزش مسئولیت‌پذیری، همدلی، مشارکت مدنی، اخلاق اجتماعی و سواد رسانه‌ای باید در برنامه‌های مدارس، دانشگاه‌ها و نهادهای فرهنگی مورد توجه قرار گیرد. همچنین، سیاست‌ها باید متناسب با ویژگی‌های هر منطقه طراحی شوند؛ به گونه‌ای که در مناطق برخوردارتر بر کاهش فردگرایی منفصل و تقویت مشارکت محلی، در مناطق دارای غلبه فرهنگ مصرفی بر بازتعریف ارزش موفقیت و مسئولیت اجتماعی، و در مناطق کم‌برخوردار بر کاهش نابرابری، افزایش اعتماد نهادی و ایجاد فرصت‌های واقعی مشارکت تمرکز شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاق

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

1. Mohseni Tabrizi A, Sedaghatifard M. A Study of Social Indifference in Iran: The Case of Tehran Citizens. *Applied Sociology*. 2011;22(3):2.
2. Anbari M, Gholamian S. A Sociological Explanation of Factors Related to Social Indifference. *Journal of Social Problems of Iran*. 2016;7(2):133-59.
3. Ghazizadeh H, Kianpour M. Examining the Level of Social Indifference Among University Students: A Case Study of the University of Isfahan. *Strategic Research on Social Security and Order*. 2015;4(1):59-78.
4. Mousavi Chelak SH. Social Indifference: Causes of Formation, Harms, and Ways Out. 2017.
5. Khaje Noori BKN, Mosavat SE, Riyahi Z. "Modernism of underdevelopment and alienation of the middle class in post-revolutionary Iran". *Sociological Cultural Studies*. 2015;5(4):19-36.
6. Khajeh Noori B, Mosavat A, Riahi Z. Modernism, Underdevelopment, and Alienation of the Middle Class in Iran After the Revolution. *Cultural Sociology Research*. 2020;5(4).
7. Karimian M, Zare'i G. Factors effective on youth modernism in urban culture. *Urban Management Journal*. 2017;16(46).
8. Featherstone M. *Consumer Culture and Postmodernism*. 2nd ed: Sage Publications; 2007.
9. Jimson F. Postmodernism, or the logic of late capitalist culture: The relationship between late capitalism and postmodern culture. *Journal of Contemporary Cultural Analysis*. 2025;9(1):7-55.
10. Mazrouei K, Kamal Gharibi Mofrad M. Postmodernism and the globalization of culture with an emphasis on Jean-François Lyotard's critical perspective. *Political Studies*. 2014;26.
11. Afrin S. A Postmodern Cultural Study of Media Manipulation and Capital Market Expansion. *Postmodernism Problems*. 2021;11(3):270-89. doi: 10.46324/pmp2103270.
12. Yang J, McDonnell M. Social Structures and Family Systems: An Analysis of Cultural Influences. *Journal of Psychosociological Research in Family and Culture*. 2024;2(1):31-41. doi: 10.61838/kman.jprfc.2.1.6.
13. Soleiman Nejad S, Amraei K, Mousavi SA, Aghaali M, editors. Educating the global citizen: Teaching social values and responsibilities in schools. The First International Conference of Talent-Scouting and Culture-Building Teachers in the Development of Technical and Vocational Education and Skill Training on the Path to Sustainable Development; 2024.
14. Azmira R. Teacher Strategies in Civic Education for Internalizing Tolerance Values as Social Conflict Prevention in Multicultural Schools. *Journal of Innovation and Research in Primary Education*. 2026;5(1):454-66. doi: 10.56916/jirpe.v5i1.2891.
15. Rasyid M, Hidayat MI, Nurannisa I, Tang M, Syahrul M. Integration of Multicultural Values in the Development of Islamic Religious Education Curriculum. *Edusoshum: Journal of Islamic Education and Social Humanities*. 2026;6(1):116-25. doi: 10.52366/edusoshum.v6i1.225.
16. Tabatabaei S, Ахмедовна ББ, Trofimova G, Barabash V. Social Media, Cultural Values, and Digital Citizenship: A Study of Iranian Digital Natives. *Changing Societies & Personalities*. 2025;9(1):29. doi: 10.15826/csp.2025.9.1.316.
17. Taghavi H. Examining the spread of the theoretical foundations of social indifference in the Seljuk period. *Journal of the History of Culture and Civilization*. 2013.